

Juozo Averkos 100-osioms gimimo metinėms

Dzūkų dainavimo tradicijos puoselėtojas Juozas Averka ir jo įtaka folkloro judėjimui

LAIMA PURLIENĖ

Kai buvau paprašyta parašyti apie Juozą Averką (1911–1998) ir jo įtaką folkloro ansambliams, permąščiau tai, ką žinau, ir kiek sutrikau, jog kai kas primiršta. Bet atsitiko keistas dalykas. Traukiau iš lentynos storą natų sąsiuvinį, o kartu iškrito ir sena darbo Lietuvos liaudies kultūros centre užrašų knyga. Pasilenkiau pa-
imti ir atsivertusiame puslapyje perskaičiau Juozo Averkos žodžius: „Aš gi namuose či-
renu kap žvirblys krūme. Kap kadu nieko, o kadu ir ašaros atsiranda.“ O šalia – suminėti visi kolektyvai, kurie jį kviesdavo, jų vadovai, kada ėjo, ką darė, ko mokė, su kuo bendravo. Jis buvo didžiausias mano mokytojas ir draugas. Kas žino, gal ir po mirties tebegyvena mano širdies namuose, kartais guosdamas, kartais gerą mintį atsiųsdamas, o kartais gal net sąsiuvinį stumtelėdamas. Tik ne kukliu žvirbliu jis ten čirena, o budriu sakalu sklando, laisvu ereliu būdamas, kelią rodo...

Bet pradėsiu iš toliau. Juozo Averkos, kurio šimtmetį minime šių metų lapkričio 28 dieną, asmenybė mums labai svarbi. Ji dar skleidžia tą gerąjį radioaktyvųjį spinduliavimą po fizinės žmogaus mirties. Savamokslis tautosakos rinkėjas ir mokytojas buvo vienas didžiųjų folkloro judėjimo vedlių, nelipusių į tribūnas, bet tyliai ir kryptingai dirbusių, iškėlusių dainą į tautos vėliavos lygmenį, parodžiusių, kad daina yra ne pramoga, o tautą vienijantis veiksnys, sąmoningesnių žmonių povei-

Juozas Averka
Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka
~ 1974–1975 (LTRFt 5040)

kio sau ir aplinkiniams priemonė, per amžius nekintantis himnas. Su daina jis ir pats priešinosi nužmoginimui, nutautinimui, net ir žvelgdamas mirčiai į akis. Tai buvo pirmasis 1940-ųjų Lietuvos tremtinys, vežtas pirmuoju tremties traukiniu su sovietams pavojingiausiais mūsų politikais ir kariškiais. Sąrašuose jo A raidės pavardė padaro jį pirmą šitame ilgame Golgotos kelyje į Stalino „rojų“. Šiaurės lageryje nežmoniškomis sąlygomis jis dainavo ir kūrė planus, ką veiks grįžęs į Lietuvą, kaip priešinsis naujam okupantui, kaip mokys jaunimą nepasiduoti vergovei. Lenkų okupacijos užgrūdintas Lietuvos sūnus mąstė, kaip šiam reikalui pasitelks dainą – galingiausią ir taikiausią ginklą pasaulyje. Jam pavyko: minių minios dainavo, o pasaulyje atsirado naujas terminas „dainuojanti revoliucija“. Averka sakydavo, kad kiekvienas okupantas pirmiausia puola naikinti tautinę kultūrą ir kalbą. Taigi mes suprantame, kad valstybė yra laisva tiek, kiek klesti jos tautinė kultūra ir kalba, kiek lėšų ir kiek dėmesio šioms brangenybėms išsaugoti yra skiriama.

Lageryje ir vėliau tremtyje jis negalėjo pajausti, kaip Tėvynėje viskas brutaliai naikinama. Grįžęs ilgai blaškėsi negalėdamas savęs realizuoti. Laimei, prieš keturiasdešimt metų, kai Averkai ėjo šešiasdešimtieji metai, Vilniaus šviesuomenės padedamas susikūrė Žiūrų etnografinis ansamblis. Kaip tik tada Averka, nors tuo metu jau gyveno Vilniuje, skatinamas gero pavydo, aiškiai suvokia, kad ir jis tą patį galėtų padaryti gimtuosiuose Marcinkonyse. Anot jo, Vilniaus žygeiviai labai uoliai lankė gretimai esantį Jogailos kalną, bet aplenkdamas Marcinkonių žmones. Dėdė Juozas (taip kadaise jį pavadinau, sakydama, kad buvo Pupų Dėdė, o dabar turėsime Dėdę Juozą) kartą tuos jaunos žygeivius užkalbino traukinyje. Pokalbio metu paklausė, kur ir kas Vilniuje galėtų paremti jo sumanymą. Reikia padėkoti žygeiviams, kad jie padėjo Averkai surasti LTSR mokslinį metodinį kultūros centrą (dabar – Lietuvos liaudies kultūros centras). Jo darbuotojai supažindino Averką su tuomet jauna folkloriste Laima Burkšaitiene, muziku Kazimieru Kalibatu. Po sėkmingo Marcinkonių etnografinio ansamblio koncerto Vilniuje visi pamatė Juozą Averką. Tai buvo jo folklorinės veiklos pradžia. Greitai jam pavyko susipažinti su Danute Krištopaite, Pranute Aukštikalnyte-Jokimaitiene, Zofija Zaranikaite-Puteikiene ir kitais folkloristais. Šitas nuostabių entuziastų būrelis įtraukė Averką į bendrą veiklą, mokėsi iš jo ir mokė jį patį. Iš prigimties labai imlus ir gabus, jis labai greitai pritapo, suprato šios srities „žaidimus“ ir jų taisykles, daug skaitė, kaupė etninės kultūros knygas, garso įrašus. Laima Burkšaitienė surado protingą, gabų žmogų ir kaip geroji lėmėja jį vedė jai vienai težinomais takais. Jos prašymu Averka važiuodavo pas studentus – visur, kur tik paprašytas, net į Klaipėdą. O Kazimieras Kalibatas, nepailstantis mūsų folkloro veikėjas, buvo pats didžiausias Juozo Averkos bendražygis. Dabar jis, pakirstas baisios autoavarijos, bet likęs gyvas, yra visų užmirštas, nepagerbtas jokiais premijomis ar kitais dėkin-

gumo ženklais, gyvena skurde ir dvasiniame skausme. Jei ne Kazimieras, tikriausiai ir aš nebūčiau sutikusi Juozo Averkos. Taigi jaunas ir energingas žiemgalis, sutikęs dzūką Dėdę Juozą, pirmiausia jį nuvedė į „Sadaujos“ folkloro ansamblio repeticiją. Tuo metu „Sadauja“ jau turėjo savo dainų šaltinį – aukštaitę, taip pat daug kančių tremtyje ištvėrusią pedagogę Emiliją Zaukaitę-Kuzavinienę, bet jie noriai išmoko keletą Averkos dainų. E. Kuzavinienės duktės Editos Meškuotienės reto grožio balsu padainuota daina „Pavasario dienei“ greitai apskriejo visą Vilnių, gal ir Lietuvą, o Kazimiero prašomas Dėdė Juozas jau mynė takelius pas kitus ansamblius: Skaičiavimo mašinų gamyklos „Jievarą“, M. K. Čiurlionio vidurinės meno mokyklos moksleivių ansamblį (vadinamuosius čiurlioniukus), Paminklų konservavimo instituto ansamblį, Mokytojų namų „Krivulė“, „Ventos“ gamyklos, Pavilnio kultūros namų ansamblius, Plastos gamyklos „Kikilį“, Mokslinės techninės bibliotekos ansamblį, Profsąjungų rūmų „Jorę“ (ten dainavo ir Loreta Asanavičiūtė), geologų „Apynį“, miškininkų „Nalšią“ ir kitus. Ir vėliau, Dėdei Juozui jau pasiligojus, dar atsirado kolektyvų, iškilusių būtent su jo repertuaru; tai Rudaminos „Vija“, Vilniaus elektros matavimo prietaisų gamyklos „Upela“ ir kiti. Kas dabar juos visus besuminės? Regis, jau visus išvardiji, o atmintyje vėl išnyra – Danutės Jankūnaitės, Rūtos Karvelytės vaikų ansambliai, medikų kolektyvai, Sabinos Puntežienės moksleiviai turistai ir nesuskaičiuojama daugybė kitų. Šitie ansamblečiai jau mokėjo Juozo Averkos dainų, o kiek buvo vietų, kur Dėdė Juozas tik retkarčiais lankydavosi, pasak Veronikos Povilionienės, „dirbdamas magnetofonu“, tai yra nuolat dainuodamas pačias gražiausias dzūkų dainas, porindamas apie Dzūkijos praeitį, mokydamas dzūkiškai kalbėti, perprasti dzūkų būdą, jų širdies gerumą, linksmindamas meistriškai pasakojamomis pasakomis ir šmaikščiais „nutikimais“. Jau pusė Lietuvos žinojo, kaip „Marcynas grybauna“ ar „spritna merga Rožė susikalba Amerikoje“. Jo būta visur. Važiavo į Šeškinės mokyklą (ir į daugelį kitų), dainavo pagalbinės mokyklos vaikams, net Subačiaus gatvės kolonijoje. Koncertavo Utenos muzikos mokykloje, Eržvilke, Rietave, Kaune, Rumšiškėse... Visko nė neišvardysi. Nesivarginsiu ir dėl anų laikų įstaigų, kurioms priklausė folkloro ansambliai, pavadinimų, nors kai kuriuos dar puikiai visi prisimename. Juk svarbiausia, kad tai buvo gausybė įvairiausio amžiaus ir profesijų žmonių. Medicinos bibliotekoje, Radijo ir televizijos komitete, Rašytojų sąjungoje, festivaliuose, gamyklose, kolūkiuose, radijo ir televizijos laidose, poetai ir architektai, gydytojai ir mokslininkai, seni ir jauni... Visa Lietuva tuo gyveno, niekas liaudies dainos paniekinti nedrįsdavo. O jeigu kas ir pašiepavo, žinok: jis – Lietuvos priešas, nesavas, okupantas. Kaip keistai dabar atrodo mūsų šiandieninis gyvenimas, kiek daug vidaus priešų priviso. O tada visur jo sėtas grūdas gerai dygo ir derėjo šimteriopai. Visuomenė buvo kaip gerai išartas laukas. Dar nebuvo tiek įsigalėjęs mankurtizmas, kad būtų taip tuš-

čia ir nyku, kaip šiandien. Juozas Averka labai padėjo savo gimtinės kaimams, mokykloms. Varėnos rajonas galėtų jausti daugiau dėkingumo šiam neeiliniam šviesuoliui, dzūkiškumo išaukštintojui, žmogui, paaukojusiam visą save Dzūkijos laisvei ir ateičiai. Jo padedama pedagogė Rūta Karvelytė išugdė didžiulį būrį Dzūkijos patriotų. Visur jis ėjo su nuoširdžia meile, negailėdamas savęs, mokė pats ir padėdavo vadovams, švietė ir „skaitė pamokslus“, kaip sakydavo tautosakininkė Pranė Jokimaitienė. Jo „pamokslai“ apie dzūkų dainavimą išugdė daug puikių solistų, ansamblių vadovų, ištikimų Lietuvai žmonių, gerai dirbančių kiekvieną darbą, besidominčių istorija, tautos kultūra ir net politika. Ne vienas dabartinis mūsų žymus politikas ar visuomenės veikėjas yra buvęs Averkos mokinys.

Jo didžioji meilė buvo neilgai gyvavęs Paminklų konservavimo instituto ansamblis. Ne už gerą dainavimą jis mėgo šį kolektyvą (tada buvo ir geriau dainuojančių), bet už didelį supratingumą, vienybę, lankstumą įgyvendinant jo ir K. Kalibato idėjas. Ten buvo daug šviesuomenės. Kaip nuostabiausią dalyką jis visuomet prisimindavo šio ansamblio surengtas 1983–ųjų Jonines Marcinkonyse. Dzūkijos pušynėlyje – vos ne Sąjūdžio mitingas! Aišku, paskui būta mėginių mėjų įvairiai susidoroti, bet paukštis jau buvo ištrūkęs į laisvę, gal tik sparnų dar plačiai neišskleidęs. Daug instituto ansamblio dalyvių patys tapo folkloro ansamblių vadovais, tautinių drabužių, choreografijos specialistais ir pan.

Kita jo meilė buvo Mokytojų namų „Krivulė“, pirma Kazimiero Kalibato, o paskui Petro Kvedaro vadovaujama. Čia K. Kalibatas įdėjo itin daug darbo ir širdies. Ansamblio klestėjimo laikotarpis sutapo su folklorinio judėjimo pakilimu. Juozo Averkos vaidmuo čia itin svarbus. Kadangi dėl daugelio dalykų tardavomės keliese, tai ir tos idėjos, kurios buvo įgyvendintos, tapdavo kolektyvinėmis. Aš džiaugdavausi, kad turiu kur įgyvendinti savo sumanymus, nors, augindama vaikus, buvau gana greit pasitraukusi iš šio ansamblio. Tuo metu didžiausias Vilniaus, o gal ir Lietuvos, folkloro kolektyvas buvo pirmasis visur: ir Sąjūdžio renginiuose, ir budint Sausio 13-osios išvakarėse, ir laidojant pirmąsias aukas, žuvusias Vilniuje, o vėliau ir Medininkuose. Jie visur spėdavo. Ir visur buvo reikalingi. „Krivulės“ laikais buvo labai daug padaryta. Ansambliciai mokėjo daug gerų dainų, buvo aktyvūs. Mokytojų namuose atsirado galimybė rengti gražius renginius, šventes, minėjimus. Kiek nuostabių koncertų ir renginių buvo suorganizuota!.. Ir niekur neapsieita be Juozo Averkos.

„Krivulė“ ilgiausiai ir geriausiai dainavo jo dainas. Labiausiai Dėdei Juozui patiko, kaip jo dainas dainuodavo ansamblio solistė Danutė Jankūnaitė. Iš kitų ansamblių išmoktų dainų jis pats visada išskirdavo „Apynio“ dainuojamą „Kukavo gegulė girefėn lėkdama“ (vesdavo Raminta Stasiūnienė). Net apsisverkdavo klausydamas. Nekreipdavo dėmesio, jei kokia natytė likdavo neišdainuota. Jam svarbiausia buvo, kad žmogus daug širdies šilumos į dainą įdėtų, nedainuotų at-

mestiniai, abejingai. Jis buvo už mus daug tolerantiškesnis. Mes ginčijamės, kaip reikia dainuoti, bet dažnai užmirštame, dėl ko dainuojame. Turiu pasakyti, kad dabar dažnai ansambliai vieni kitų jau nesiklauso, o pasiklausę būna labai kritiški vieni kitiems. Mums visiems be išimties atrodo, kad kiti dainas iškraipo, ką nors padainuoja blogai, nes mes visi dar tebeieškome tose dainose paties Dėdės Juozo. Tai akivaizdžiai rodo, kad dar gyva mūsų meilė Juozui Averkai: mes ilgimės jo „pamokslų“, patarimų, jo ramaus dainavimo ir padaršinių.

Juozas Averka mirė neseniai, bet jau atsirado mitų apie jį. Vienas iš neteisingiausių, pavyzdžiui, kad jis dainuodavo aukštu moterišku balsu. Aš noriu ypač pabrėžti, kad tai netiesa. Averka buvo praradęs balsą, todėl dainuodavo falsetu. Tikrasis jo balsas buvo normalus ir gražus vyriškas tenoras. O falcetas – ne jo, bet jo ligos balsas. Tikroju balsu jis tik retkarčiais parodydavo kokį posmą ar porą, o paskui kosėdavo, kimdavo. Bet šiandien mums svarbi jau ne vokalinė išraiška. Ir seniau mažai kas kreipė dėmesį į jo balsą, nes visada girdėdavai kažką daugiau nei balsas. Čia jo didžioji paslaptis. Jis buvo didis Mokytojas, nes mes sugebėdavome ne tik gerai išmokti dainas, bet ir jas suprasti, vertinti jų grožį ir svarbą. Net jei būtų mokęs ne savo, o kieno nors kito dainų, jis būtų pasiekęs tikslą – įdiegti supratimą apie dainos dieviškąją prigimtį ir galią. Jeigu šio supratimo neturi, tada gali dainuoti bet ką ir bet kaip, elgtis su daina taip, kaip šauna į galvą. Tada galima stilizuoti, harmonizuoti, modernizuoti ir visai kitaip iškraipyti, neva jaunimui ar išrankesniems klausytojams pritraukti. Tokiu negyvu pavidalu! Gyvenimas jau įrodė, kad liaudies daina gyva bus tol, kol ji bus dainuojama tokia, kokia mus pasiekė. Nebus tokių dainų, nebus ir tautos, kuri jas dainuoja. Harmonizuotą ir natomis užrašytą dainą vietoj mūsų sėkmingai galės padainuoti ir vokietis, ir lenkas, ir rusas. O jeigu dar gražiai išsivers tekstą, tai greit visi net užmirš, kieno ta daina ir buvo. Dainos prilyginimas giesmei, jos išaukštinimas – didžiausias Juozo Averkos, kaip mūsų mokytojo, nuopelnas. Būtent jis tai diegė Vilniaus ir Dzūkijos ansambliams.

Šiandien labai išaugo techninė, o ne dvasinė folkloro atlikimo kokybė. Net vaikai dabar tiesiog daro stebuklus, bet jau ne giedodami, kaip mokė Dėdė Juozas, o „atlikdami liaudies kūrinį“. Tik kažkodėl folkloras tampa muzika, kurią gali išjungt ir įjungt. Mums trūksta Dėdės Juozo kaip vienijančios jėgos, kaip tiesaus ir šviesaus autoriteto. Mums liepia padainuoti tik tris iš dvidešimties dainos posmų, o mes ir paklūstame kažkieno prigimtiniam ar įdiegtam idiotizmui, nors širdis verkia kruvinomis ašaromis. O Juozas Averka pasakytų: „Aš tam nepritariu, aš taip negaliu ir aš taip nedarysiu.“ Būtent: taip nedarysiu! Jis buvo švelnus, surasdavo gražių žodžių, bet niekad nepaklūsdavo nesupratingumui, neišduodavo idealų. Meilės vieni kitiems stoka mums trukdo apginti vienas kitą ir apsiginti, neleidžia apginti dainos, o kartu – ir pagrindinių tautos vertybių.

Gal todėl taip sunku tikėtis, kad iš mūsų pačių vėl iškiltų toks pat autoritetas. O gal tai ir neįmanoma, nes reikia turėti įgimtų vedlio savybių? Puikus išsilavinimas, kurio siekiame ir pasiekiame, priverčia mus neatlaidžiai „mėsinėti“ vienas kitą, sukietindamas mūsų širdis, nepagydoma valktimi aptraukdamas mūsų akis. Džiaukimės, kad mūsų gyvenime buvo toks didis autoritetas, kaip Juozas Averka, kad jo asmenybė mums dar gyva, dar mus veda, nors jau ir baigė savo žemiškąjį kelią*. Averka ir pats sekė autoritetais. Vienas jų, tarsi šventasis lydėjęs visą gyvenimą, jam buvo Maironis. Nuolat cituodamas Maironį, ypač dažnai pasirinkdavo posmą, kurį ir aš šiandien priminsiu:

Tas ne lietuvis, kurs jos būdo,
Jos žemės dainų nemylės,
Neverks, kad patys sūnūs žudo
Kas verta meilės ir garbės.

Eilėr. „Užtrauksme naują giesmę“

.....

* Plačiau apie Juozą Averką galima pasiskaityti *Mūsų Dėdė Juozas: Juozo Averkos tautosakos ir atsiminimų rinktinė, atsiminimai apie Juozą Averką*, [sudarymas, tekstai Laimos Kurgonaitės-Purlienės, dainas ir melodijas užrašė Zofija Puteikienė], Vilnius: Vilniaus etninės kultūros centras, 2010. – Red. pastaba.